

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez.

Szerkeszti: *Domanovszky Sándor.*

I. A regéczi uradalom gazdálkodása a XVIII. században.

I. Jármay Edith, A regéczi uradalom üzeme a XVIII. század első felében.

II. Bakács István, Trautsohn herceg regéczi uradalmának terméseredményei a XVIII. században. Bpest, 1930. 160 l.)

Régóta nélkülözzük a magyar föld és nép problémáival foglalkozó vizsgálódásoknál a magyar mezőgazdaság történetének kézikönyvét. Pedig az agrár Magyarországon épen a mezőgazdaság ezernyi szála a társadalmi és gazdasági élet összes jelenségeivel elengedhetetlenül szükségessé tenné legalább az alapvető kérdésekben való tájékozódást. Egy ilyen kézikönyv hiánya kirívóan mutatja, hogy a mezőgazdaságtudomány területén még sok a tennivaló, az új szinthezist hosszú kutató munkának és a részlettanulmányok egész sorának kell megelőznie. Nem csodálkozhatunk, hogy az eddigi kísérletek nem jártak a kívánt eredménnyel, szerzőik nem bírtak egy ember erejét meghaladó nehézségekkel megküzdeni, ezért nem sikerült nekik sem „történelmet adatok nélkül konstruálni“. Annál nagyobb örömmel kell üdvözlönlünk e téren hosszú idő óta az első komoly lépést, mely hivatva van e kirívó hiányon segíteni. Ennek tekinthetjük Domanovszky Sándor vállalkozását, aki a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem vezetése alatt álló Magyar Művelődéstörténeti Intézetében megszervezte a magyar mezőgazdaság történetének kutatását. A szerkesztésében megjelenő „Tanulmányok a Magyar Mezőgazdaság Történetéhez“ című sorozat a magyar mezőgazdaságtörténet komoly művelésének megindulását jelenti. Nem helyeselhetjük eléggé az új történetészgeneráció figyelmét időszerűtlen vagy céltalan problémák boncolgatása helyett gyakorlatibb, a közönséget is jobban érdeklő kérdések felé irányítani, melyeknek megoldása által egy elhanyagolt tudományág alapjait is lerakhatják. Csak egy iskola céltudatos munkássága vezethet itt is a helyes módszer kialakulására és oly helytálló megállapításokra, amelyek a magyar mezőgazdaság története felépülhet.

Szerkesztő a sorozathoz írt előszavában kifejti, hogy a magyar mezőgazdaság kutatásában az egyes gazdaságok életéig kell visszamenni. Meg kell állapítani, hogy különböző korokban és az ország különböző részeiben milyen volt a gazdálkodás foka, milyenek voltak a művelési formák, a terméseredmények, a birtok jövedelmezősége, a termés értékesítési lehetőségei; továbbá, hogy a politikai viszonyok mennyiben befolyásolták a gazdálkodást. Az ily kérdésekkel foglalkozó tanulmányok bizonyára érdekelni fogják a szakembereken kívül a mezőgazdasági érdekeltségeket és a gazdaközönseget is.

A sorozat első kötete két önálló egymást kiegészítő tanulmányban egy tiszavidéki nagybirtok, a regéczi uradalom gazdálkodását mutatja be a XVIII. században. Az első tanulmányban (7—84. l.) *Jármay Edith* ügyes áttekintést ad az uradalom üzeméről. Megvilágításba kerülnek az uradalom rövid történetén kívül annak területi viszonyai, az uradalom kormányzása, az uradalom területén folytatott gabona-, vetemény-, gyümölcs- és szőlőtermelés, az állattenyésztés, az ipari vállalatok, az uradalom alkalmazottainak helyzete, az uradalom jövedelmei és kiadásai. E nagybirtok keretében, melyhez két mezőváros és több falu tartozik, az ország egy számottevő területének gazdasági élete tanulmányozható. A XVIII. század a nagybirtok életében fontos átalakulások ideje. A földesúr jövedelmeinek fokozása érdekében szakított a birtokán eddig folytatott művelési rendszerrel. Területeit két csoportra osztotta. Az egyik rész — sokszor épen az elgazosodott és elhanyagolt földek — a köteles szolgáltatások fejében megmaradt a jobbágyok kezén, a többit a földesúr saját kezelésbe vette. Ez utóbbi volt az allodiális terület. A XVIII. sz. elején több lévén a lakatlan helyek száma a lakottakénál, könnyen és gyorsan mehetett végbe az allodium területének növelése. Természetes, hogy nagyobbmértvű befektetés és magasabb fokú gazdálkodás csakis a saját kezelésbe vett (allodiális) területeken, az uradalmi majorságokon történt. Az uradalom gazdálkodását a prefektus (uradalmi kormányzó) vezetése alatt a számvevő, udvarbíró és számadó irányítottak, melléjük voltak rendelve az ispánok és hajdúk. Gyakran van szükség az uradalmi ügyvéd szolgálatára is. A prefektusnak és udvarbírónak igazságszolgáltatási hatásköre is van, csak a nagyobb perek kerülnek az úriszék elé. A hajdúk végrehajtóközegek és a börtönök őrei. A bírák és notáriusok nem az uradalom alkalmazottai, hanem a jobbágyfalvak előljárói, akik a község érdekeit képviselik a földesúr tisztjeivel szemben. A bírói tisztseget nemes ember, jobbágy vagy zsellér egyaránt viselhette.

Ebben az uradalomban a mezőgazdaság többi ágának rovására a szőlőtermelés van túlsúlyban. Gabonát csak annyit termelnek, amennyi az alkalmazottak ellátására és az ipari üzemek fenntartásához szükséges. A szőlőművelés mellett kismértvű az állattenyésztés, vetemény- és gyümölcstermelés is. A gazdasági munkát béresek (zsellérek) végzik, a jobbágyok csak robotnapokon dolgoznak. Legtöbb jövedelmet a saját kezelésben álló (allodiális) szőlőföldek hajtanak. A szőlő megmunkálását jobbágyok és napszámosok végezték. A jobbágyok a nekik kiosztott szőlőparcella összes munkáinak elvégzésére voltak kötelezve. Tekintélyes jövedelmet biztosított a bor értékesítése akár saját kezelésben, akár a kocsmák bérbeadása révén, ehhez járult a sörfőzésből és pálinkaégetésből folyó bevétel is. Az uradalom üzemének élénkségére mutat a területén folyó fakitermelés, az üzembn lévő üveghuta, cserépegető és fűrészmalom. A tanulmány további része az uradalom alkalmazottainak ellátására, az uradalom pénzjövedelmeire és kiadásaira vonatkozólag ad felvilágosítást. Az elmondottakat részletes statisztikai táblázatok támasztják alá, amelyek 1710—1745 között évenként a gabonabevételre, kerti veteményekre, állatállományra, bortermelésre és a különböző bevételi ágakra vonatkozó adatokat tüntetik fel.

A második tanulmányban (85—159. l.) *Bakács István* az uradalom terméseredményeit teszi vizsgálat tárgyává. A számadások tanulmányozásából jut figyelemreméltó eredményekre és az évek szerint nagy gonddal összeállított táblázatokban tünteti fel a fejlődést. Vizsgálatait a XVIII. század második felére is kiterjeszti, így az első tanulmány néhány megállapítását közelebbről megvilágítja és kiegészíti. Fontos megállapítása, hogy az Acsády-féle statisztikában feldolgozott hivatalos összeírások az uradalomra vonatkozólag jóval kevesebb lélekszámot és megművelt területet tüntetnek fel a valódi helyzetnél. Ugyanis a hivatalos összeírásoknál csak a kincstárnak jövedelmező területeket vették figyelembe, a nemesi birtokok kimaradtak belőle. Egy nagybirtok helyzetét a hivatalos összeírásokkal szemben az uradalmi összeírások és urbariumok tüntetik fel. Jármay azt is kimutatja, hogy a valódi helyzetet nem az urbariumból, hanem a számadáskönyvekből lehet megismerni. A gazdálkodás központi irányítás és erős ellenőrzés alatt állott, külön történt a terménynek és a pénznek az elszámolása. A számadás sok kézen és vizsgálaton ment keresztül. Az összeírásokban a magyar holddal azonos köblös föld elnevezés szerepel. A 3 nyomásos rendszer szerint gazdálkodó allodium

nagyságát az évenként bevetett területek másfélszeresében lehet megállapítani. Az ugyanazon határban fekvő birtoktagok következetesen 3 évenként kerülnek őszi, tavaszi vetés alá, aztán egy évig ugaron maradnak. Világos képet kapunk a gazdasági élet minden fázisáról a gazdasági jegyzőkönyvekből, amelyeket a szombatonként tartott ülésen kellett felvenni és felterjeszteni. Ebben az uradalomban a kézi robotosok 52 napra voltak kötelezve, a taxás és ígás kézi robotosok pedig 15 napra. Érdekesen mutat rá a béresek helyzetére, akik az uradalom állandó szolgálatában állottak. Kettenként végzik munkájukat, rendszeren 4—8 ökör és egy kocsí van rájuk bízva. Magyar nevük 1742-ben fordul elő, egyébként mercennarius néven említetnek. A birtokon általában terménygazdálkodás folyt, mivel nagy volt az alkalmazottak természetbeni járandósága. Őszi és tavaszi búzát termelnek, tiszta és kevert búza van forgalomban. Igen kedvezők a viszonyok a rozstermelésre is, a rozstot ősszel vetik. A burgonyatermelés ismeretlen, kukoricát is csak a jobbágyföldeken vetnek a 60-as évektől kezdve. Bár a regéczi uradalom elsősorban szőlőbirtok volt, mégsem lehetett elhanyagolni a gabonatermelést. Nemcsak az alkalmazottak ellátására kellett a gabona, hanem a nagy jövedelmet hajtó sörfőzéshez és pálinkaégetéshez is. A gabonatermelés irányítására szervezik a frumentarius, a későbbi kasznárral valószínűleg azonos gabonafelügyelő hivatalát. Feladata a földek jó karban tartására, a szántásra, vetésre, aratásra, cséplésre való felügyelet. El munkájában az udvarbíró, ispánok és hajdúk segédkeznek neki. A nagyobb gazdasági munkák idején a kaszáláshoz, aratáshoz, csépléshez a robotosok és zsellérek mellé külön munkásokat is fogadnak fel szintén természetbeni járandósággal. Az uradalom területén sokáig csak szérűskert volt, nagy jelentőségű újításnak tekinthető a 30-as évektől kezdve a csűrök megjelenése. A mezőgazdasági mellékterményeket az állattenyésztés céljára használták fel. A termelésről igazi képet nem nyerhetünk az egyes évek adataiból, hanem legalább is 5 éves átlagokat kell figyelembe venni. A búza átlagosan csak háromszorosát adja vissza a bevetett magnak, ezzel szemben a rozs hatszoros átlagot mutat. A kedvezőtlen időjárás, szárazság, árvíz miatt többször volt rossz termés, ilyenkor a kétszeresét sem hozta meg a bevetett mag. 1739-ben jó termés mellett is krízist okozott a pestis pusztítása, amelynek sok béres esett áldozatul, más aratókat pedig nem engedtek a járványtól fertőzött vidékre. Párhuzamba állítva a XVIII. századi gazdálkodást a mostanival, megállapítható, hogy ugyanabba a területbe ma is

annyi gabonát vetnek, mint két évszázaddal ezelőtt. Katasztrális holdanként búzából 130—140 kilót, az árpából 100—105 kilót. A terméseredmények vizsgálatából kitűnik, hogy a szőlőgazdálkodás mellett a gabonatermelés sem volt elhanyagolva, sőt épen föltétele volt az eredményes bortermelésnek. Minthogy azonban a bor értékesítése képezte a földesúrnak főjövedelmét, természetes, hogy elsősorban a bor minőségének a fentartására és javítására törekedett, ezért befektetéseinek túlnyomó része a mezőgazdaság helyett a szőlőművelésre esett.

Mindkét tanulmányt mezőgazdasági irodalmunk határozott nyereségének tekinthetjük. Sikerült egy nagybirtok gazdálkodásán keresztül értékes levéltári anyag, a hazai és részben a külföldi irodalom felhasználásával is a XVIII. századi fejlődést megvilágítani. Kitűnik, hogy a jobbágyföldről élesen elkülönülő uradalmi gazdálkodás a primitív viszonyok mellett is jótékony hatással van a mezőgazdasági kultúra emelésére. Most van folyamatban az egész uradalmat behálózó gazdasági apparátus kibontakozása, amellyel kapcsolatban társadalomtörténeti szempontból is igen tanulságos az ott élő személyzet, uradalmi tiszt, zsellér, robotos és napszámos helyzete. Bár a helyi viszonyoknak az aprólékosságba menő vizsgálata sokszor a szerkezet rovására van, még sem kifogásolhatjuk az anyagnak ilyszerű feldolgozását annál is inkább, mert az eredményeket tartalmazó bő statisztikai anyag a hozzáfűzött magyarázó szövegrésszel más kérdések vizsgálatát is lehetővé teszi és más tanulmányokhoz összehasonlító alapul szolgálhat. Az anyagot másképp feldolgozó, összefoglaló megállapításokat tartalmazó tanulmányoknak több ilyen dolgozat eredményeire kell támaszkodnia. A gazdasági személyzet ügykörének megvilágítása mellett szívesen látnók a mezőgazdaságra vonatkozó latin szavaknak jegyzékbe foglalását, ami értékes új anyagot szolgáltatna a magyarországi latinság szótárához.

E tanulmányok arra is figyelmeztetnek, hogy nem lehet egy uradalom viszonyait az egész országra általánosítani. Bizonyára egészen más a helyzet a csak mezőgazdasági termeléssel foglalkozó birtokokon. Hogy az egész országra érvényes megállapításokhoz juthassunk, ezeket az eredményeket ki kell egészíteni más vidékeken, a Dunántúl és az Alföldön folyó gazdálkodás vizsgálatával, ami könnyen elvégezhető egy-egy olyan egyházi-, kincstári-, városi-, vagy magánuradalom keretében, amelynek számadásai fennmaradtak.

Eperjessy Kálmán.

Für István: Az *i*-zés állapota a mai nyelvjárásokban. Szeged: 1930. 100 l. 8°.

Az *i*-zéssel kapcsolatban a következő kérdésekre kell felelnünk, mióta, hol, milyen szavakban s miért éppen ezekben van a köznyelvi *é* helyén *i*. A szerző értekezésének bevezetésében ismerteti a nyelvtudomány mai álláspontját ezen kérdéseket illetően. Az *i*-zés nyomai már a XI. sz.-ban mutatkoznak s csak a XVII. sz.-tól, az irodalmi nyelv kialakulásától kezdve ritkulnak az *i*-ző nyelvemlékek. Az *i*-zés földrajzi elterjedése bizonytalan, pontos földrajzi határral megjelölni ma még senki se tudja. Az *i*-zés zártabbaválás eredménye: a XVI. sz. előtti *é* hangú szavak *é*-je helyébe *i* lépett s csakis ezekben a szavakban, mert a mai *é* hangú szavainkban a XVI. sz. előtt *ê* hang volt. Tehát párhuzamosan volt *ê* > *é* és *é* > *i* hangváltozás.

A szerző a nyelvtudomány mai álláspontját akarja kiegészíteni avval, hogy a rendelkezésére álló forrásokból lehetőleg teljes számmal összegyűjti mindazon mai köznyelvi *é* *lê*, *e* hangú szavakat, szuffikszumos alakokat, melyeknek *i*-ző változatuk is van, a helyeknek pontos megjelölésével. Háromszáznál több címszó alatt sorolja föl a tő- és származékszavak *i*-ző változatait és 35 szuffikszumot. — Az értekezésének II. részében levonja a tanulságokat. 1. A köznyelvi *é* helyén *i*, *í* is hallható. A rövid *i* már a köznyelvben is szokásos a 3. személyű birt. személyragokkal ellátott szuffikszumos alakokban, pl. *kezeit*, *füllibe*, *szemire*. 2. Csak azokban a szavakban ment végbe az *é* > *i* változás, amelyekben már a XVI. sz. előtt is *é* hang volt. Kétségtelen azonban, hogy ma olyan szavakban is előfordul ez a változás, amelyeknek a családjában rövid *ê* van, vagy pedig a XVI. sz. előtt még hosszú *ê* hang volt. 3. A számra nézve nem sok *ê* (> *é*) > *i* (> *i*) változás is már a XVI. sz. előtt ment végbe az olyan szavakban, melyekben az *ê* > *é* változás már megszokott volt akkor, mikor még az *é* > *i* változásra való hajlam élénk volt. Szórványosan még ma is történik *é* > *i* változás, pl. nyelvújításkori *gép* > *gíp*, az egészen fiatal *méter* > *míter*. Nem szólva a szórványos esetekről, „azt mondhatjuk, hogy az *i*-zés jelensége abban áll, hogy a XVI. sz. előtti (bármely eredetű) *é* helyébe *i* lépett“. 4. A szuffikszumoknál is ez az eset áll fenn, ami a szavaknál, az *é* hangú nem illeszkedő (*-ék*) és azon *é* hangú szuffikszumokban, amelyeknek már a XVI. sz. előtt másodlagosan mélyhangú változatuk is támadt (*-ság*, *-ség*), az *é* > *i* változás általánosabb jellegű, másokban inkább szórványos (*-ál*, *-él*). 5. Az *i*-zés, amint okleveleink mutatják, már a XI. sz.-ban föltűnik, a zöme a XIV. és XV. sz. folyamán ment végbe

s a XVI. sz. elején már befejeződött. Erre nézve nagyon helyesen felsorolja Sylvester Jánosnak 1541-ben megjelent Új Testamentumának *i-ző* szavait. Az Új Testamentumban majdnem félaunyai szó fordul elő, mint amennyit a mai nyelvjárásainkból összeszedett, ami annak a bizonyítéka, hogy akkor már az *i-zés* befejeződött. 6. Hogy mennyire van elterjedve egy *é* hangú szó vagy szuffikszum *i* hangú változata, a mai rendelkezésünkre álló adatokból csak hozzávetőlegesen tudjuk megállapítani. „Minél nagyobb valamely szó vagy szuffikszum *i-ző* változatának elterjedtsége, annál régebben történt meg benne az *é > i* változás, és mennél kisebb az elterjedtsége, annál fiatalabb korú a változás“. 7. „Az *i-zés* gyakorisága is kapcsolatban van az *i-zésre* való hajlam régiségével. Vagyis: mennél gyakoribb valahol az *i-zés*, annál régibb ott az *é > i* változásra való hajlam“. A szerző gyűjtése alapján számadatokkal kimutatja, hogy az *i-zés* egyrészt Bihar, Hajdu, másrészt Vas, Veszprém megyékben a legerősebb. De ő Horger Antal után Pest megyét tartja ezen nyelvjárási sajátság kiindulópontjának s innen terjedt el kelet és nyugat felé. Pest megye lakói a török hódoltság alatt elmenekültek. Pest megyének mai *i-ző* vidékei újabban települtek. Innen van, hogy az *i-zés* ma két gócpont körül csoportosul a Felső-Tisza vidékén és a Dunántúl felső része táján.

Az értekezés ismertetésével kapcsolatban önként fölvetődik az a kérdés, hogy szerzője elérte-e a kitűzött célt: lehetőleg teljes számban összegyűjteni az *i-ző* szavakat és lehetőleg pontosan megjelölni, hogy hol használatosak. Ami a gyűjtést illeti, nem lehet teljes, mert még nagyon kevés nyelvjárásleírásunk van. Másodszorban nézzük meg, hogyan használta föl a rendelkezésre álló forrásokat. Nem céлом minden forrásmunkát átnézni, csak egyet-kettőt, ami kéznél van. A T. ANyj. jelzésű munkának az 5—6-ik stb. lapján olvasható *i-ző* alakokat az értekezésben nem találom. *Ádvint*, *Ágnyis*, *bámíszkodik*, *békivel* v. *békivel*, *Bilid* (Billéd), *bilindék*, *Csiba* (Csépa), *énnyihány*, *eriggy*, *kemince*; (13. l.) *csészi*, *eriszt*, *hetis*, *ínnye*; (15. l.) *énnyihány* (2-szer!), *igényes*, *kurincsol* ('kurenszel kerestet'), *Kuvity* (Köveg), *mángris* (mágnes); (16. l.) *Tiglovics* (Keglevics); (29. l.) *kemímmag*, (30. l.) *csecsemínyés* (csecsemő). Még ezeken kívül nekem is jut egynehány szó eszembe, ami a T. CNyj. jelzésű forrásban megtalálható: *kerizsgél*, *kilís*, *girinc*, *bizsirél*, *iszkába*, *iszkából*, *szilindék*, *Cigléd*. Ezek után láthatjuk, hogyha a szerző pontosabban gyűjt, akkor még sokkal több adatot találhatott volna. Ugyanebbe a hibába esik a szuffikszumos alakok gyűjtésénél is. Néhány szuffikszumnál egy forrásból megelegszik egy

adattal (pedig találhatott volna jóval többet is), másoknál viszont többet sorol föl. Az is előfordul, hogy némely képzős szót a „Szavak“ fejezetben sorol föl (*cserény, sörény, sövény*). viszont a *lepényt* (< ószl. *lepen*) a szuffikszumos alakoknál megteszi példának. De ezen gyűjtésbeli hiányok ellenére is a Tanulásokban kimerítő képet kapunk az *i-zésről*, amit azonban egy térképpel még szemlélhetővé is tehetett volna.

Túri Károly.

Szegedi Kis Kalendárium 1932. A szegedi egyetemi és főiskolai hallgatók Bethlen Gábor körének és tanyai agrársettlemment mozgalmának kiadványaként idén is megjelent a Szegedi Kis Kalendárium. Az ízléses kiállítású kis naptár külső alakjában semmiben sem maradt el „testvérbátyjai“ mögött. A benne közölt népdalokat Salló György gyűjtötte a kiskúnhalasi tanyákon. Ebben a tekintetben a tavalyi naptár jobban sikerült: mind a dalok eredetisége, mint néprajzi és zenei értéke, mind a megválogatás gondossága tekintetében figyelemreméltóbb volt. Az ideiek között egy-két kiskúnhalasi variáns mellett részben általánosan ismert, részben már publikált dalok is szerepeltek, sőt néhány műdal is. A laikus számára azonban — hiszen nem is szaktudósoknak van szánva — friss és közvetlen impresziót tesz. Ebben nagy része van Buday György fametszeteinek, melyek finom ízléssel érvényesítenek magyar népies motívumokat modern grafikai keretben.

A mai nehéz viszonyok között kétszeresen dicséretreméltó minden törekvés, mely ilyen kiadványok útján igyekszik a magyar népi kultúra népszerűsítését elősegíteni s ezért is a Szegedi Kis Kalendáriumot olvasóink szíves figyelmébe és pártfogásába ajánljuk.

b.

KÉRDÉSEK.

44. kérdés. Miféle népszokást értenek a <i>kántáláson</i>? 45. kérdés. Mely helyeket nevez a nép világközepének? Hogy ragadt rájuk és mivel csúfolják lakóit? 46. kérdés. Milyen jelentésben ismeretes a <i>tülök</i> szavunk a szarvból készült 'dudán' kívül? T. K. 47. kérdés. Hol fordul elő a	<i>mirhó</i> szó, mit jelent, lehetőleg pontos leírással. 48. kérdés. Ez a szólás: <i>ismeri a dürgést</i>, hol szokásos? 49. kérdés. Hol ismeretes és mit jelent a <i>csihés</i> szó? Milyen szólásokban használatos? 50. kérdés. A <i>boldog</i> szónak van-e az Alföldön más jelentése, mint 'beatus'?

Ny. A.